

Бранислав Остојић

СЛОЈЕВИТОСТ ЉУБИШИНЕ ЛЕКСИКЕ У ДАНИЧИЋЕВУ РЈЕЧНИКУ ЈАЗУ

1. Вук се није одмах уклопио у чист народни језик, иако је своју реформу заснивао на најпрогресивнијим народним говорима и на новоштокавском фолклорном коинеу. Он је ишао за језиком који треба да превлада што више језичких разноликости у простору и времену. Па ипак, попуст је и сам користио све до коначне побједе. Управо, да би стигао до „опћените правилности“ која подразумијева скуп наддијалекатских одабраних особина које је уградио у темеље српскохрватског језичког стандарда, морао је проћи кроз фазе засноване на начелима: (1) Пиши као што говориш, а читај као што је написано и (2) Пиши као што народ говори.

2. Слично је било и у вези са лексиком. У својим првим дјелима употребљавао је словенизме из „горњег“ слоја лексике. Не могавши да искаже лексичким народним фондом сложене, често апстрактне садржаје у, на примјер Библији чији је превод (1847) замишљен као образац новог књижевног језика, Вук је знатан број ријечи сковао у духу народног језика а друге је преузео из црквенословенског, посрбљујући при томе оне које су се сукобљавале са творбеном структуром или са законима гласовног развоја српскохрватског језика.¹ Вук је сам себи допуштао ову привилегију. Све што је у том погледу Вук предлагао добро се уклопило у језик. Само декларативно он је у почетној фази свога рада залагао се и штитио народну основицу. Међутим, и сам је своју књижевну ријеч или црпио из знатно шире књижевнојезичке

---

¹ П. Ивић, *Из историје српскохрватског језика. Изабрани ојледи II*.-Ниш 1991, стр. 244.

основице, или је пак испољавао знатно већу творачку слободу. „Дотеривао је гласовни лик тих речи тако да сви рефлексии прасловенских фонема буду штокавски, а да суфикси одговарају домаћим творбеним моделима.“²

3. Скупу као што је овај није потребно објашњавати колика је улога и значај језика Стефана Митрова Љубише у процесу стандардизације Вукова модела књижевног језика. За овај прилог узео сам да прокоментаришем само један сегмент-слојевитост Љубишина вокабулара, углавном на само једном сасвим малом дијелу из РЈАЗУ који је уређивао Ћ. Даничић користећи с времена на вријеме његова *Причања Вука Дојчевића и Пријовијесии црногорске и њиморске*. Указаћу, управо, на Љубишине лексичке слојеве.

Љубиша ствара у времену уобличавања граматичке норме и разрађивања изражајних могућности новог књижевног језика. Судбина му је предодредила да своје језичке вриједности и богатство свога израза реализује у процесу стандардизације народног језика у нашој књижевности и култури. На најбољи могући начин остварио је оно што је била Вукова идеја: знатно је упростио те идеје, задржао се на ономе што је просто и убједљиво за свакога - чист, прави, непосредан народни језик. И поред настојања да остане у границама свога говорног идиома, Љубиша се укључује својим језиком у вуковски модел књижевног језика последњих деценија прошлога вијека. У његовим остварењима среће се народни језик изразито фолклорно обојен.

Преображај књижевног језика у Вуково доба и непосредно послјије њега захватило је у великој мјери и речнички састав тога језика. Новине су се тицале првенствено ријечи унијетих са стране, мада ни домаће ријечи нијесу остајале нетакнуте.

У Црној Гори се у другој половини 19. вијека, у Љубишино вријеме, поклања изузетна пажња лексици народних говора, тако да црногорски књижевнојезички израз није остао ни без речника, а црногорска језичка стварност се показала лексички рудокопна и као својеврсна ризница при формирању лексичког фонда српскохрватског стандардног језика.

Тежиште Љубишина настојања је на лексици и фразеологији. Ту он покушава да богати књижевни језик бранећи га истовремено од кварења под страним утицајем. Он је лексички богатио умјетничку приповјетку у којој долази до изражаја речничко и фразеолошко богатство, семантичко-лексичка слојевитост, елиптичност и гномичност

² П. Ивић, *Из историје српскохрватског језика. Изабрани ојледи II.* - Ниш 1991, стр.241.

језика својствена црногорским говорима. Унио је у наш књижевни језик несумњиво својствене лексичко-фразеолошке обрте разговорног језика. Пунио је Љубиша своју причу „са пуно једрих, снажних изрека, пословица, свесно бираних и нагомилаваних често толико да понекад отежавају разумевање текста.“³ Догодило се да је он писао народном језиком, а да се то ипак не осјети као удаљавање од књижевног. Тада, управо, гранична црта између једнога и другог још није била оштро повучена. То је, управо, израз општештокавске фолклорне заједнице, пошто се подручје Паштровића налази у зони интензивног живота фолклорне књижевности и улази у Вукову основицу књижевног језика.

У том периоду брзим темпом се мијењао лексички састав нашег књижевног језика. Љубиша је извршио допуну Вукова Рјечника из 1852. г. ријечима које је употребљавао са великом фреквенцијом.

Он је својим дјелом попунио не само многе лексичке празнине него и обогатио многе постојеће ријечи семантичким варијантама. Наиме, мноштво је лексема присутних у Вукову Рјечнику у Љубише са допуњеним семантичким вриједностима, а у неким случајевима функционишу у његову дјелу и ријечи са сасвим новим значењима. Сковао је и мноштво нових ријечи ослонивши се на своје здраво језичко осјећање и држећи се творбених образаца нашега књижевног језика. На неки начин, понудио је и сопствени модел за богаћење лексике. У његову језику нема лоше скованих ријечи. Све их је он на свој начин саобразио са творбеним обрасцима Вукова модела.

4. Одмах по изласку из штампе *Причања Вука Дојчевића / 1878*), предсједник САНУ Стојан Новаковић обратио се писмом предсједнику ЈАЗУ у Загребу Фрању Рачкоме, препоручујући му Љубишино стваралаштво као „нови и најважнији извор лексике за велики историјски Рјечник.“⁴

Од укупно 84 лексеме које Даничић семантички дефинише примјерима из Љубишина језика у првој и дијелу друге књиге од *Четири до Чобо* само примјерима из Љубишина књижевног дјела потврдио је 14 лексема:

Бесијена, 239, безбраӣ, 266, безбраӣница 266, безнишњак,

³ П. Ивић, *Прејед историје српског језика. Целокупна дела VIII.*- С. Карловци - Ниш 1998, 247.

⁴ Б. Остојић, *Љубишино дјело као извор за Даничићево коментарисање лексике у РЈАЗУ.* - АНБиХ, Посебно издање 34, Одјељење друштвених наука, књ. 6, Сарајево 1977, 309. Исп. И рад: *Улога и значај језика Сџеф. М. Љубише у процесу стандардизације Вукова модела књижевног језика.* - Зборник радова у почаст академику Радомиру Ивановићу.- Нови Сад 2001, 158-164. нап. 8 и даље.

271, бирукаџи 323, бјелошки, 387, блура 455, боџобраћа, 487, боџосвај, 499, брајнићев 599, брџиџи, 684, бручан, 684, чеџиџице, 951.

За 9 се констатује да су познате и црногорским говорима:

Анаџема, 83, *аџа*, 94, *бадељ*, 146, *баџаш*, 149, *Бесаџ*, 239, *бир*, 320, *брајанић* 599, *брајин*, 602, *црковни*, 827,

а за 19 да су потврђене и у Вукову Рјечнику:

анаџема, 83, *аџа*, 94, *бадељ*, 146, *бадњак*, 147, *баџаш*, 149, *берберина*, 235, *бесаџ*, 239, *безимени*, 269, *бјесомучан*, 389, *боџоџазан*, 487, *боџораџи* 496, *боџаџ*, 506, *болешџина*, 530, *брајанић*, 599, *брчић*, 616, *бубиџа*, 700, *буџиџи*, 719, *црковина*, 827, *чамаџи*, 866,

Следећих 48 лексема потврђено је и примјерима из других извора са српскохрватског језичког подручја:⁵

Арханџио, 106, *барџа*, 186, *беџовај*, 225, *бесџрв*, 253, *бесудан*, 254, *Безџаљи*, 267, *безџлав*, 268, *безоружан*, 274, *безуб*, 277, *бич*, 281, *биједиџи* 291, *бир*, 320, *бирач*, 321, *бјеловина* 381, *блаџ*, 394, *боџ*, 471, *боџоџажљив*, 487, *боџомрзак*, 494, *болник*, 531, *брајсџивеник*, 680, *бравче*, 612, *бреџуља*, 621, *бреџуљак*, 639, *броџдиџи*, 681, *буџма*, 706, *будџански*, 712, *будуџносџ* 713, *џакло*, 753, *џејаник*, 812, *џклаџи*, 815, *џкврлиџи*, 816, *џкврн*, 816, *џмола*, 818, *џкврниџи*, 817, *џријејња*, 823, *црковџа*, 827, *црноџораџ*, 845, *црноџруџ*, 845, *џрџа*, 849, *џура*, 859, *џуриџа*, 860, *џабрић*, 877, *чамаџи*, 886, *џара*, 891, *џешаџиџа*, 957, *џезаџи*, II, 18, *џињчиџи*, II, 37, *џисџ*, II, 40.

Већ нам и ови подаци сами по себи говоре да је Љубишино стваралаштво пружило Даничићу широку лексичку грађу у коју су ушле углавном непознате или пак ријечи мање познате другим изворима, а које су Даничићу послужиле као нова грађа за Рјечник, с једне стране, и које је он узимао као неопходне да их презентује као лексички потенцијал за богаћење и усавршавање српскохрватског језичког израза, с друге стране. Значи, дио Љубишина лексичког потенцијала у Даничићевој интерпретацији служи као илустрација да је Љубиша својим дјелом богатио српскохрватски лексички арсенал. У осталим пак

⁵ Исп. О овоме детаљније: Б. Остојић, *Љубишино дјело као извор за Даничићево коменџарисање лексике у РЈАЗУ*.- АНУБиХ Посебна издања 34, Одјељење друштвених наука, књ. 6, Сарајево 1977, 309-315. *Улоџа и значај језика Сџеф. М. Љубише у џроцесу сџанџарџизације Вукова модела књижевноџ језика*. - Зборник радова у част академика Радомира Ивановића, Нови Сад 2001, 158-164.

случајевима неке ријечи, иако су забиљежене у другим изворима, у Љубише су опет са посебним значењима. У таквим ситуацијама треба, дакле, опет рачунати на специфичност Љубишине лексике.

5. Функционисање Љубишине лексике у Даничићевој интерпретацији ограничено је добрим дијелом на уже географско подручје. Међутим, и такве лексеме, с обзиром на то како их Даничић даје у РЈАЗУ, можемо подијелити у двије групе: (1) прву групу чине ријечи које су потврђене примјерима из Љубишина језика, али за које се констатује у РЈАЗУ да су познате и народним говорима црногорским, што значи да их је Љубиша узео непосредно из народа, а (2) друга група је потврђена и у Рјечнику Вука Караџића, али оне су тамо, тј. у Вука означене као ријечи познате јужним говорима, па су и оне на неки начин припадале литерарној сфери народног израза.⁶

Велика је, дакле, заслуга Стефана Митова Љубише што је отворио широк приступ дијалекатској лексици у књижевни језик:

бјечве, вардаиџи, виџањ, изор, јабана, јајмиџи, личиџи се, лучиџи се, мейџи, насочиџи, обајалиџи, обршиџи, обилаџи, обручиџи, омаћи, сијасеџи, суџука, сичија, шулиџи, шалаиџаџи, уџулиџи, ујонеџаџи, цревље, варавица, њовјесмо, ...

Употреба таквих лексема у Љубишину језику не нарушава цјелисходност његова књижевног израза.⁷ Напротив, дијалектизми који се срећу у његову језику имају, као по правилу, велику ширину, тако да они не противрече основним принципима књижевног језика вуковског периода.

6. Тежиште Љубишина настојања је на лексици и фразеологији, ту он покушава да богати књижевни језик бранећи га истовремено од кварења под страним утицајем. Примјесе страног утицаја на лексичком нивоу изражене су онолико колико су у оптицају у народним говорима. Љубиша ријетко посеже за туђом лексиком. Уколико је и употребљава онда су у оптицају романизми и турцизми. Црквенословенски термини и италијанизми широко су распрострањени у његову родном крају и приморској зони српскохрватског језика и нашли су одраза у Љубишину дјелу:⁸

*џрејодобије, веденије, сије, в ниди в радосџи, ... зврџи, џрови-
гур, вардаиџи, жбир, калиџи, ложа, џињџи, џаниџаџи, ...*

⁶ Б. Остојић, *Оџ. Циџи.*, стр.316.

⁷ О. Трофимкина, *Оџ. Циџи.* Стр. 13.

⁸ А. Мусић, *Романизми у језику Стефана Митрова Љубише.*- Бока 8, Херцег нови 1976, стр.161-175.

Само с једне стране оне се могу посматрати као туђице. То су само по поријеклу, али, с друге стране, с обзиром на то да се оне вежу за одређен регион, подручје или народ једног краја, а писци их усвајају с осталом лексиком, оне су народне ријечи и везане су за народни говор или за српскохрватски језик

7. Љубиша је својим дјелом попунио не само многе лексичке празнине него и многе семантичке варијанте. Осим тога, он је сковао мноштво нових ријечи ослонивши се на своје здраво језичко осјећање држећи се творбених образаца нашега књижевног језика и на неки начин понудио је сопствени модел за обогаћивање лексике. У његову језику нема лоше скованих ријечи. Саобразио их је с творбеним обрасцем Вукова модела.⁹

Када се пажљиво прегледа само природа ријечи у Даничићеву РЈАЗУ, примјећује се да је од 14 Љубишиних лексема 7, односно 50% сложеница. Ријеч је, дакле, о творбеним лексичким обрасцима, па се у вези са тим поставља питање: Да ли те нове ријечи - сложенице представљају ријечи Љубишина кова или су можда поменуте лексеме већ биле у употреби у народним говорима Љубишина краја?

Општепознато је, на примјер, да лексика било којег језика не може бити ограничена, јер творачка језичка средства: префиксација, суфиксација и стварање сложеница богате језик, али исто тако лексички фонд није ни строго неограничен, јер су му границе уобличене основним речником и социокултурним контекстом. Значи, и кад наведене лексеме не би биле потврђене у народним говорима Љубишина краја, што је немогуће, бар за сада, установити, не може се тврдити ни да су чисти производ Љубишина литерарног ангажовања.

Сложенице у чији први дио улази лексема *без* (*без+именица - бесијена, безбрај, безнишњак, безбрајница*) имплицирају на Љубишина врло успјела остварења, уколико се узимају као чисто његова. Оне су опет у корелацији са разликама међу говорним представницима, или са разликама у употреби у одређеном социјалном контексту, али ипак одговарају духу народних говора.¹⁰

Именичке сложенице образоване са *бојо-* у првом дијелу (*бојобраћа и бојосвај*), сигурно је, Љубишин су производ унесен на основу постојећих модела старијег језика.¹¹ Број сопствених Љубишиних ост-

⁹ Б. Остојић, *Улоја и значај језика Стефана Мићрова Љубише у процесу стандардизације Вукова модела књижевног језика*. - Зборник радова у част академику Радомиру Ивановићу.- Нови Сад 2001, стр. 158-164.

¹⁰ Исп. примјере у староцрногорским говорима код М. Пешикан: *безбрајница, бездања, бездушан, бездушник, бездушница, безрод* и сл. (М. Пешикан, СКЈ, 221-222)

¹¹ Исп. Б. Остојић, *Ој. Ций*. Стр. 314.

варења у осталим категоријама ријечи је мањи (*бирукаџи*, *честџимице*, ...) и сва су опет у духу народног језика.¹² Не може се тврдити са сигурношћу да и ове ријечи Љубиша није чуо у народу иако није ниједна регистрована у досадашњим српскохрватским речницима, изузев у РМС, и то опет са потврдама из Љубишина језика.

Творбени лексички систем Љубишина језика врло широко користи и деривациони модел прихваћен у данашњој књижевној норми. Дјеловање Љубишина деривационог модела није ограничен само на спојеве с именицама. Напротив, Љубишин творбени лексички инстинкт шири се и на остале категорије и у границама је творбених могућности српскохрватског језичког стандарда. Љубиша је поштовао творбене норме нашега језика. Он је само уз творбену омеђеност нормом ширио њене творачке границе и показао како су неисцрпне могућности у језичком грађењу. Али, прије свега народни језик га је снабдијевао лексичком терминологијом. Нови деривати су се код Љубише развијали асоцијативним везама према релевантним елементима реализације у семантичком садржају творбене основе и форманта.

Само каткада поједине творбене суфиксалне морфеме (форманти), као, на примјер, форманти: *-ак*, *-ик*, *-ац*, *-ица*, *-ија* су необазриво оптерећиване, практично до разводњене каталогизације (*-ак*: *душљак*, *свишњак*, *сирак*, *џрећак*, *бардак*, *џејљак*; *-ик*: *болник*, *цјеоаник*, *зловорник*, *џобочник*, *џовласник*, *џоловник*, *џосник*, *редовник*, *сџочник*, *умолник*, *сџорник*, *сџирижник*, *сџочник*, *ускосник*; *-ац*: *бесац*, *бојац*, *возац*, *зајонац*, *масџилац*, *џашанац*; *-ица*: *боница*, *брашњеница*, *џојаница*, *џосџојица*, *џридворица*, *џрозорица*, *рибарица*, *удагбеница*, *црнокорац*, *-ија*: *бојанија*, *џлаванија*, *коњанија*, *бојанија*, ...).

8. Љубишина лексика врло је слојевита и чине је: (1) *оџишесрпскохрватске* ријечи, (2) *дијалекатске* - ако се о дијалектицима у лексички може *џовориш*- (3) *ријечи сџране џровенијенције* и /4) *ориџинална џишчева лексичка осџварења*.

(1) Општесрпскохрватске лексеме у језику Стефана Митрова Љубише онај је лексички нуклеус везан за стандардни српскохрватски са граматичком структуром карактеристичном за нормативан језик. У овом лексичком слоју који такође највећим дијелом учествује у изградњи Љубишина дјела истиче се подслој више својствен за црногорски књижевнојезички израз.

(2) На дијалекатском нивоу у језику Стефана Митрова Љубише истичу се два слоја (1) дијалекатски елементи својствени црногорским

¹² Исп. таква образовања и у језику Д. Обрадовића код Х. Куна: *Језичке карактеристике књижевне дјела Досијеја Обрадовића*, 218. и 220.

народним говорима, углавном говорима Паштровића, па затим мањевише и сусједним црногорским говорима и (2) дијалекатски лексички слој који повезује говорно подручје Стефана Митрова Љубише са приморским црногорским говорима и говорима хрватског приморја. Разумљиво је присуство овог лексичког слоја у дјелу Стефана Митрова Љубише. Он је провео дио свога живота у Задру а ти говори гранични су говори па је присуство лексичких елемената сасвим обично и нормално.

Пошто речник није могуће нормирати лексичким језичким средствима, у језику Стефана Митрова Љубише присутна је дијалекатска лексика само на нивоу фонетско-фонолошких, морфонолошких и морфолошких елемената у њој.

(3) Ни језик Стефана Митрова Љубише није лишен туђих лексичких наноса. Њих има од више врста, и то: (а) највише романских, углавном из италијанског језика, (б) мање оријентално-турских, (в) сасвим мало германских и (г) нешто словенизама који су кад су у питању поједине лексеме неизмијењене преживјеле велико чишћење или су се, једно вријеме одбачене, помало крадом вратиле у језик. Љубиша је дотјеривао гласовни лик словенизама по путоказу за изгон, односно за прилагођавање словенизама који му је дао Вук Караџић у расправи *О разликама између језика српскога и словенскога*.

Број ријечи стране провенијенције у језику Стефана Митрова Љубише није дошао утицајем страних језика. То су ријечи које су се већ биле одомаћиле у црногорским народним говорима или пак само у говору Паштровића. То више нијесу туђице, стране ријечи. Оне су то само по поријеклу, али су одомаћене у народним говорима и ријечи су из народа. Иначе Љубиша је настојао да дословно уклони трагове страног поријекла.

(4) Оригинална пишчева лексичка остварења одговарају углавном моделима творбе у нашем савременом стандардном језику. Суфикси уљеци, с мањим изузецима (*-ија*) изгубили су у Љубише битку за опстанак. Домаћи творбени форманти, дакле, они легитимни остали су једино на попришту. Новокомпоновани Љубишини деривати су преудешени па лексеме изгледају као да су узете из народа.

Љубиша је, дакле, имао довољно осјећаја и храбрости да захвати у разне изворе како би креативном снагом изградио свој израз и властити стил. Остао је, дакле, писац богата језика и слојевите лексике.

Branislav Ostojić

STRATIFICATION OF LJUBIŠA'S LEXICS
IN JAZU DICTIONARY BY DANIČIĆ

S u m m a r y

In this paper the author discusses four elementary Ljubiša's lexical strata: (1) general Serbocroatian, (2) dialect - if it is possible to talk about the dialectisms in lexics (3) words of foreign provenience, (4) original writer's lexical achievements and several secondary ones. The autor has paid special attention to the role and importance of Ljubiša's lexics and phraseology in enriching the Serbocroatian literary language.

Д. Караџић, *Династички центар*, 2000.